

С. В. Литовченко, В. В. Жук,
О. Ф. Федоренко, О. М. Таранченко

ДИТИНА
З
ПОРУШЕННЯМ
СЛУХУ

м. Харків

УДК 376-056.2/3(036)
Л 64

Схвалено для використання в роботі
з дітьми з особливими освітніми потребами
(лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
від 21.12.2017 р. № 21.1/12-Г-838)

ЗМІСТ

Як допомогти дитині з порушенням слуху: перші кроки	4
Мовлення дитини	22
Перші знання про довкілля.	35
Особливості інклюзивного навчання	46
Батьки — помічники педагога	53

Литовченко С. В.

Л 64 Дитина з порушенням слуху / С. В. Литовченко, В. В. Жук, О. Ф. Федоренко, О. М. Таранченко. — Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. — 56 с. — (Інклюзивне навчання).

ISBN 978-617-09-3799-5

Ця книжка призначена для багатьох родин, що стикаються з проблемою порушення слуху в дитини, а також для педагогів і вихователів інклюзивних навчальних закладів. Головне для батьків — не впадати у відчай, а допомогти дитині почуватися впевнено, бути щасливою. Для досягнення цієї мети батькам потрібні знання про особливості їхньої дитини, про можливості її розвитку, прийоми навчання і виховання — про все це і йдеться у даному посібнику. Тисячі людей, які нечують, живуть повноцінним життям, діти зростають розумними, щасливими, отримують освіту, обирають професію і влаштовують особисте життя.

УДК 376-056.2/3(036)

© Литовченко С. В., Жук В. В.,
Федоренко О. Ф., Таранченко О. М., 2018

© ВГ «Кенгуру», 2018

© ТОВ Видавництво «РАНОК», 2018

ISBN 978-617-09-3799-5

ЯК ДОПОМОГТИ ДИТИНІ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ: ПЕРШІ КРОКИ

Порушення слуху — не привід для розпачу, а глухота — не вирок, винесений дитині природою. Адже тисячі людей, які не чують, живуть повноцінним життям, діти зростають розумними, вихованими і щасливими, юнаки і дівчата отримують освіту та обирають професію, влаштовують особисте життя. Це своєрідний виклик долі, випробування, що його слід прийняти мужньо, аби своїми страхами та пригніченістю не нашкодити настрою, самоусвідомленню дитини як повноцінного члена суспільства, своєрідної і самобутньої особистості. Відомо чимало прикладів, коли глухі люди досягали високого соціального статусу, добре опановували словесне мовлення, навіть іноземні мови. Ще більше можливостей у дітей зі зниженим слухом. Юнаки і дівчата з порушеннями слуху продовжують навчання після школи, підвищують свій освітній рівень. Головне — допомогти дитині почуватися впевнено, бути щасливою, знайти своє місце в житті. Щоб досягти цієї мети, батькам знадобляться нові знання про особливості їхньої дитини, про можливості її розвитку, прийоми навчання та виховання.

Що таке порушення слуху?

Слух — це здатність сприймати й розрізняти звуки.

Слух порушується, коли ушкоджено слуховий аналізатор у його периферичному відділі (зовнішньому, середньому, внутрішньому вусі) або в центральному відділі, що розташований у скроневих ділянках великих півкуль головного мозку.

Порушення слуху в дітей бувають уродженими або набутими. Спричинити їх можуть деякі інфекційні захворювання, травми, неконтрольоване вживання антибіотиків, обтяжена спадковість тощо.

Проблеми зі слухом є досить поширеними. Вони зустрічаються у новонароджених (2–3%), у осіб до 18 років (5%), у людей віком від 19 до 44 років (4,5–5%), у людей віком від 45 до 64 років (14%), у людей від 65 до 74 років (23%) і в людей віком понад 75 років (35%).

Ступені порушення слуху можуть суттєво відрізнятися. За важких порушень людина в змозі почути лише найгучніші сигнали біля вуха. Натомість незначне зниження слуху дозволяє сприймати більшість звуків довкілля, у тому числі мовлення, лише незначною мірою ускладнюючи звичне спілкування.

За станом слуху розрізняють глухих людей (вони вкрай обмежені у можливості чути або практично не чують) та людей зі зниженим слухом (чують звуки підвищеної гучності).

Втрата слуху у ранньому віці впливає на розвиток дитини і призводить до виникнення деяких особливостей. Насамперед, порушення слуху позначається на мовленнєвому розвитку дитини, може стати перешкодою для встановлення соціальних контактів, ускладнювати пізнання довкілля.

Спостерігається безпосередня залежність розвитку словесного мовлення від ступеня втрати слуху.

За незначного зниження слуху спостерігаються мінімальні особливості в розвитку мовлення. Вони досить легко піддаються корекції.

За важкого порушення слухової функції, тобто при глухоті, самостійне слухове сприйняття усного мовлення оточуючих стає неможливим. У більшості випадків у глухій дитини залишаються певні слухові відчуття, що надають їй змогу сприймати гучні звуки довкілля та окремі звуки мовлення на близькій відстані. Однак без спеціального навчання словесне мовлення такої дитини майже не розвивається.

Глухі діти не в змозі самотійно навчитися говорити.

Діти зі зниженим слухом самотійно накопичують словниковий запас, але він невеликий, а вимова недосконала.

Чому потрібно перевіряти слух у дитини

У батьків виникають сумніви щодо стану слуху в дитини, якщо вона не реагує на звуки іграшок, радіоприймача, телевізора, не озиряється, коли її кличуть, і вчасно не навчається говорити. Утім досить часто батьки довго не помічають ознак порушення слуху. Адже дитина реагує на гучний стук, повертається, коли на підлогу впав важкий предмет, відчуває кроки, коли не бачить того, хто йде. Річ у тім, що всі ці звуки супроводжуються досить сильною вібрацією. Саме її і сприймає дитина, але не через органи слуху, а переважно через м'язи і кісткову тканину. Реакція дитини на вібрації може стати причиною помилкового висновку батьків про збереженість слуху, що й затримує їх звернення до спеціаліста. Дитина також може реагувати на потік повітря, що супроводжує мовлення, якщо ви знаходитесь поруч. Малюк може відчути рух повітря, коли відчиняються двері у приміщенні. Реакція дитини (озирнулася або пішла до входних дверей) також може бути сприйнята батьками як реакція на звук. Ще важче помітити порушення, якщо в дитини не глухота, а помірно зниження слуху.

Щоб переконатися в тому, що дитина добре чує, потрібне спеціальне обстеження. Проводити його і робити висновок про стан слуху може тільки фахівець з відповідною підготовкою.

У практиці роботи дитячих садків бувають випадки, коли в молодшу групу потрапляє дитина зі зниженим слухом. Помітити помірно порушення слуху в маленькій дитини буває складно. Зовні рухлива, галаслива дитина реагує на звуки, сприймає інтонацію і ритм мовлення оточуючих. Іноді наслідує їх. Отже, ніхто й не підозрює в неї порушення слуху. Але минає час, і однолітки починають

досить виразно говорити, цікавляться навколишнім світом, ставлять численні запитання дорослим, а ця дитина ще довго спілкується окремими словами, причому вимовляє їх не чітко і не зрозуміло для оточуючих.

Батькам і педагогам дитячого садка, де перебуває дитина, й не спадає на думку, що ці недоліки мовлення пов'язані з порушенням слуху. Вони пояснюють їх деякою затримкою в розвитку, сподіваючись, що із часом це минеться, оскільки дитина любить слухати музику, дивиться телевізор, танцює під веселий наспів. Однак згодом дорослі помічають, що дитина не тільки має дуже обмежений і до того ж спотворений запас слів, а й не завжди розуміє звернене до неї мовлення.

Коли подібна невідповідність між віком дитини і розвитком її мовлення стає очевидною, батьки починають шукати причини цього, звертаються до логопеда, педіатра, сімейного лікаря або до дитячого психіатра. На жаль, у цих фахівців теж не завжди виникає підозра на зниження слуху. Бувають випадки, коли цей розлад розпізнається в дитини тільки перед вступом до школи під час обстеження слухової функції в отоларинголога.

Відомі випадки, коли про порушення слуху в дитини батьки дізнаються вже під час її навчання у школі. У таких дітей, крім незначних порушень у звуковимові, помітні й особливості поведінки. Вони часто не виконують доручень учителя, дають неадекватні відповіді на запитання. Особливі труднощі виникають у цих учнів під час опанування навичок письма та читання. На письмі спостерігаються пропуски, заміни, перестановки букв, помилки в закінченнях слів. Не володіючи достатньою мірою звуковим складом слова, ці школярі пишуть так, як чують і вимовляють. Недостатнє оволодіння граматичною будовою мови зумовлює обмежене розуміння усного повідомлення вчителя та сприйняття навчального тексту.

Дедалі ситуація стає складнішою для учня. Великі труднощі виникають під час написання диктантів, здійснення звукового аналізу слів, практичного застосування правил правопису. Діти плутають схожі за звучанням звуки, «губляться» у значеннях однокореневих слів, роблять

численні помилки на письмі. Якщо порушення слуху не виявляється і дитині не надається вчасна підтримка, такі проблеми набувають стійкого характеру і створюють важку психологічну ситуацію неуспішності.

Натомість вчасно поставлений діагноз дозволяє:

- ✓ покращити слух засобами слухопротезування;
- ✓ правильно організувати спілкування з дитиною,
- ✓ вплинути на розвиток вже на ранніх етапах;
- ✓ попередити можливі труднощі, подолати вторинні наслідки порушення слуху.

Доцільно перевіряти слух кожної новонародженої дитини. Без спеціального обстеження самостійно батьки не завжди можуть помітити порушення слуху в малюка.

Коли потрібно перевіряти слух дитини

Дуже важливо якомога раніше виявити у немовляти порушення слуху, щоб уже в перші місяці життя почати діяти: покращувати слухове сприйняття, правильно спілкуватися з дитиною, надавати фахову підтримувальну (корекційну) допомогу, впливати на розвиток дитини в умовах сім'ї.

Якщо слух новонародженому малюкові не перевіряли, то під час виникнення підозри про порушення слуху батькам слід негайно звернутися за консультацією до міського чи обласного сурдологічного кабінету або в дитячу поліклініку до лікаря-отоларинголога. Це надасть можливості організувати комплексну допомогу в найбільш сприятливий період розвитку.

Об'єднаною комісією зі слуху дітей у 2007 році (у США) був сформульований «Стандарт раннього виявлення і корекції порушень слуху», що згодом став загальноприйнятим і отримав назву «1-3-6» відповідно до граничних оптимальних вікових меж: виявлення порушення (до 1 місяця), визначення ступеня та характеру порушення (до 3 місяців) та початку корекційно-реабілітаційних за-

ходів (до 6 місяців). Відтоді неонатальний скринінг слуху запровадили на державному рівні понад 50 країн світу (США, Канада, Великобританія, Бельгія, Голландія та ін.). Практика раннього втручання стала обов'язковою на європейському просторі.

Україна лише останніми роками впевнено стала на європейський шлях розвитку. Зусилля науковців, громадських організацій, відповідних відомств спрямовуються на розроблення і впровадження програм раннього втручання, зокрема для дітей з порушеннями слуху. В Україні поки що не відбувається потрібних досліджень на державному рівні. Тому батьки мають самостійно потурбуватися про те, щоб перевірити слух маляти. **Робити це потрібно в перші місяці, а краще — у перші тижні або й дні життя.**

Слух дитини необхідно перевірити у перші місяці життя.

Як допомогти почути світ

На сучасному етапі розвитку науки і техніки відбулися серйозні зміни в галузі реабілітації дітей з порушеннями слуху. З'явилися об'єктивні методи діагностики, що можуть допомогти виявити порушення слуху в новонароджених малюків; створено високоефективні **слухові апарати**; розроблені технології слухопротезування дітей раннього віку; широко застосовується метод **кохлеарної імплантації**, котрий забезпечує людям зі значною втраченою слухом можливістю чути; впроваджуються у практику новітні **педагогічні методи підтримки** дітей раннього віку.

Слухопротезування

Слуховий апарат може значною мірою покращити сприйняття звуків. Добирають слухові апарати з урахуванням віку дитини, захворювання, що спричинило розлад слуху, та стану слухової функції.

Існують заушні, кишенькові, внутрішньовушні та внутрішньоканальні слухові апарати.

Завушні розташовуються за вушною раковиною і зазвичай мають тілесний колір. Зустрічаються слухові апарати й інших кольорів.

Кишенькові носять на грудях у кишені або прикріплені до одягу.

Внутрішньовушні слухові апарати маленькі, їх розташовують усередині слухового проходу, вони мають колір тіла людини.

Внутрішньоканальні слухові апарати майже непомітні, їх вставляють глибоко у вушний канал.

Наразі в Україні є широкий вибір індивідуальних найдосконаліших слухових апаратів для дітей. Важливо правильно, професійно підібрати такий слуховий апарат, що найкраще допомагатиме конкретній дитині. Дитина навіть із важким порушенням слуху з його допомогою зможе не тільки почути сигнал машини на дорозі, ритм гучної музики, а й частково сприймати гучне мовлення біля вуха. Однак просто надягти дитині слуховий апарат замало. Потрібно привчити її сприймати нові звуки, поступово збільшуючи час перебування з апаратом аж до постійного використання. У період адаптації особливо важливо звертати увагу дитини на різні звуки, навчати порівнювати їх, визначати джерело, місце звучання, тривалість, кількість звучань, розрізняти голоси та інші звуки. Це допоможе дитині звикнути до слухового апарата, навчитися прислухатися та отримувати від різноманітних звучань багато корисної і цікавої інформації. Проте, на жаль, відновити слух глухої дитини повністю не здатний жодний, навіть найсучасніший і найдосконаліший слуховий апарат. Тому **слід вважати слухопротезування необхідною допомогою дитині**, але не можна розглядати його як спосіб вирішення всіх проблем, пов'язаних із порушенням слуху дитини.

Кохлеарна імплантація (КІ)

Кохлеарна імплантація — різновид слухопротезування. Але, на відміну від традиційного слухового апарата, що підсилює акустичні сигнали, кохлеарний імплант пе-

ретворює їх на електричні імпульси, стимулюючи слуховий нерв. Ці імпульси передаються по слуховому нерву у слухові центри мозку і викликають там слухові відчуття. Таким чином, людина чує звуки доквілля, мовлення, музику.

Кохлеарний імплант дає змогу всім пацієнтам чути навіть тихі звуки у всьому частотному діапазоні (пороги слуху з КІ становлять 30-40 дБ). Але мовленнєві сигнали, що їх передає КІ, дещо специфічні, вони відрізняються від звичних звуків. Діти і дорослі, які втратили слух після оволодіння мовленням, мають вчитися розуміти їх у процесі спеціальних занять із сурдопедагогом.

За допомогою сучасних моделей КІ значна кількість дітей, які втратили слух, вже маючи навички мовленнєвого спілкування, після місяця навчання починають сприймати і розуміти мовлення оточуючих у різних ситуаціях на слух, а після 12 місяців реабілітації можуть вільно розмовляти по телефону. Діточки із вродженою глухотою мають пройти триваліший шлях, довше працювати з фахівцем.

Для вирішення питання про доцільність проведення кохлеарної імплантації дитина проходить комплексне діагностичне обстеження у медичному закладі, де і проводитиметься операція.

Ефективність використання КІ для сприймання мовлення залежить від того, в якому віці зроблена імплантація. Велике значення має досвід систематичних занять із сурдопедагогом до операції, ступінь сформованості пізнавальних, слухових і мовленнєвих навичок, а також правильно організована систематична післяопераційна слухово-мовленнєва реабілітація дитини за місцем проживання (систематичні заняття із сурдопедагогом і логопедом, активна участь батьків у цьому процесі).

Кількість користувачів КІ у світі швидко зростає. Щороку все більше таких дітей і дорослих і в Україні.

Сучасні методи діагностики, протезування та реабілітації дошкільників з порушеннями слуху відкривають нові шляхи та можливості для ефективного навчання, подальшої інтеграції таких дітей у світ людей з різними слуховими можливостями.

Покращити слух допоможе слухопротезування індивідуальними слуховими апаратами або кохлеарними імплантатами.

Якою мовою спілкуватися і навчати

Це питання постає перед батьками одразу після того, як з'ясовується, що у дитини порушений слух.

З тих часів, коли було розпочато колективне навчання дітей з порушеннями слуху, і до сьогодні співіснують педагогічні системи, що відрізняються застосуванням різних засобів спілкування. Одні віддають перевагу жестовій мові, інші — словесній, треті вважають за доцільне поєднувати словесну і жестову мову у процесі навчання і побутового спілкування.

У багатьох країнах світу останніми десятиліттями освітні системи стали більш гнучкими, враховують індивідуальні можливості, рівень попередньої підготовки учня, родинні (зокрема мовні) традиції, побажання та очікування батьків, дотримуючись принципів педагогічного плюралізму. Спільні для всіх дітей з порушеннями слуху підходи та методи навчання не відповідають вимогам сьогодення і не в змозі задовольнити потреб кожної дитини, вони можуть лише гальмувати розвиток або знижувати самооцінку. Тому на зміну цим педагогічним підходам приходить індивідуальний добір прийомів, методів, засобів, у тому числі мовленнєвих.

Так, дитину, яка виховується в родині глухих людей, носіїв жестової мови, навряд чи правильно було б відучувати від звичного для неї спілкування, ігнорувати її знання і починати навчати словесної мови «з нуля», не базуючись на жестовій як першій, рідній. Безумовно, таку дитину слід навчати словесної мови як другої (за аналогом іноземної мови), спираючись на знання жестової, порівнюючи, використовуючи переклад зі словесної на жестову, і навпаки.

Водночас дитину з порушенням слуху із родини осіб зі збереженим слухом, якій вчасно діагностовано порушен-

ня, зроблено якісне протезування, яка з раннього віку отримує постійну допомогу сурдопедагога та батьків і має гарні мовленнєві здібності, можна і доцільно навчати передусім словесного мовлення, а жестову мову використовувати як допоміжну. Такий підхід, звісно, виправданий, якщо дитина має суттєві залишки слуху, що дозволяють їй на слуховій основі засвоювати (хоч і не повною мірою) мовленнєвий матеріал, що у процесі навчання буде поповнюватися, уточнюватися, виправлятися.

Нині у навчальних закладах України набув поширення білінгвальний підхід, за якого як рівноправні використовуються і словесна, і жестова мови. Батькам малюків, які мають порушення слуху, радять вивчати жестову мову і якомога раніше використовувати її у спілкуванні з дитиною.

Відтак, *питання про те, якій мові, словесній чи жестовій, віддавати перевагу*, яку з них використовувати як основну, а яку як допоміжну, якою мірою залучати допоміжну, з якої мови починати і коли залучати другу, на нашу думку, *слід вирішувати індивідуально, орієнтуючись передусім на побажання батьків, родинні традиції та можливості дитини.*

Мови навчання і спілкування з дитиною з порушенням слуху: словесна та жестова.

Де знайти сурдопедагога

Перш за все, слід звернутися до місцевого інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ), саме там допоможуть виробити стратегію поведінки, розробити програму розвитку, орієнтуючись на потреби і можливості дитини.

Сурдопедагога можна знайти у спеціальних дошкільних закладах та школах для дітей з порушеннями слуху, навчально-реабілітаційних центрах (навіть якщо у вас дошкільнятко, а є лише школа, звертайтеся туди). Такі фахівці є також у спеціальних групах звичайних дитячих садочків, спеціальних класах загальноосвітніх шкіл. Не ігноруйте центри розвитку слуху і мовлення, центри ран-

ньої допомоги. Поцікавтеся, чи є потрібний вам фахівець в інклюзивному навчальному закладі.

Батькам не варто чекати на суттєві результати одразу. Не треба дивуватися завданням, що, на перший погляд, не мають відношення до мовлення (вправи на дихання, сприйняття і розрізнення різних звуків, мислення, пам'ять, увагу, наслідування рухів, дрібну і загальну моторику). Такі вправи так само важливі, як і говоріння.

Слід обирати сурдопедагога, який подобається дитині, пропонує завдання на вибір, «підлаштовується» під темперамент і характер малюка. Хороший спеціаліст радиться з батьками, пояснює їм, як спілкуватися з дитиною вдома, дає завдання для закріплення вивченого (усно, письмово або надає роздруківки матеріалів).

Де знайти сурдопедагога, порадять в інклюзивно-ресурсному центрі. Такі фахівці є у спеціальних закладах, профільних центрах, деяких інклюзивних садочках та школах.

Як спілкуватися з дитиною словесною мовою

Найсуттєвіші особливості, спричинені порушенням слуху, пов'язані із складністю опанування словесного мовлення. Водночас значна частина людей з порушеннями слуху завдяки сучасним медико-технічним та педагогічним технологіям успішно оволодіває словесним мовленням (усним та письмовим).

Спілкування — безцінне джерело розвитку дитини з порушенням слуху. Правильно організоване спілкування має надзвичайно великий навчальний і виховний потенціал. Щоб ним скористатися, важливо пам'ятати таке:

1. Щоб розвивалося словесне мовлення дитини з порушенням слуху, з нею необхідно багато спілкуватися.
2. Словесне мовлення дитини потрібно формувати під час спілкування у сумісній діяльності (виконання побутових дій, режимних моментів, малювання, ліплення, конструювання, гра тощо).

Сприймати мовлення співрозмовника допомагає зір. Вдивляючись в обличчя, передусім спостерігаючи за органами мовлення (губами, язиком, зубами) того, хто говорить, людина з порушенням слуху розрізняє звуки та «впізнає» слова.

Яких правил необхідно дотримуватися, розмовляючи з дитиною з порушенням слуху?

Під час усного спілкування необхідно подбати про те, щоб нічого не заважало дитині бачити ваше обличчя: за необхідності потрібно ввімкнути світло або стати так, щоб природне освітлення було достатнім, повернутися обличчям до співрозмовника, який не чує, і не відвертатися від нього впродовж всього спілкування. Щоб співрозмовник мав можливість почути (скориставшись тим слухом, яким володіє) та «зчитати» з вашого обличчя інформацію, вимовляйте слова чітко, повільно, але уникайте надмірних неприродних рухів мовного апарату. Говоріть простими реченнями, використовуйте часто вживані зрозумілі слова. Сприяє розумінню емоційність, з якою ви говорите, але надмірне жестикулювання, навпаки, заважатиме. Допомагають природні жести, такі як вказівний жест рукою, жест, який демонструє напрямок, розмір тощо. Варто також стояти поруч і не відходити далеко. Це допоможе вас почути і побачити. Важливо емоційно заохочувати дитину до спілкування, підтримувати її бажання спілкуватися.

1. Спілкуватися необхідно в добре освітленому місці.
2. Не слід у процесі розмови відвертатися від людини з порушенням слуху.
3. Потрібно вимовляти слова чітко, говорити у середньому темпі, природно, емоційно.
4. Слід добирати прості речення, широковживані слова.
5. Можна використовувати природні жести (наприклад, вказівний жест).
6. Необхідно стояти поруч зі співрозмовником, який має порушення слуху.

Якщо дотримуватися цих правил, буде простіше залучити малюка до спілкування, а йому легше зрозуміти співрозмовника.

Зрозуміло, що дитина не одразу, а лише із часом почне розуміти сказані дорослим слова. Однак позитивний результат буде все помітнішим, якщо ви будете наполегливими і доброзичливими вчителями для своєї дитини.

Коли починати навчання

Пам'ятайте: виявити порушення слуху необхідно якомога раніше. Одразу після встановлення діагнозу слід починати надавати допомогу.

Уже з першого року (перших місяців) життя дитину з порушенням слуху доцільно привчати:

- ✓ підтримувати слухово-зоровий контакт з дорослим;
- ✓ розрізняти мовленнєві і немовленнєві звуки;
- ✓ наслідувати рухи, дії та мовленнєві сигнали дорослого;
- ✓ супроводжувати вокалізаціями предметні дії з іграшками;
- ✓ розрізняти інтонації у мовленні дорослого та реагувати на них.

Щоденні тренування допоможуть малюкові навчитися:

- ✓ разом із дорослим вимовляти голосні звуки, окремі склади та найпростіші слова;
- ✓ розуміти слова — назви предметів навколишнього середовища та їхніх окремих ознак, а також повсякденних дій;
- ✓ наближено називати своє ім'я, предмети оточення, окремі ознаки предметів, повсякденні дії;
- ✓ у доступний спосіб звертатися до близьких;
- ✓ у доступний спосіб висловлювати власні побажання;
- ✓ розуміти та виконувати деякі дії на прохання дорослого.

Починати спеціальне навчання слід одразу, після того як виявлене порушення слуху в дитини.

Де навчати дитину

Місце навчання для дитини обирають батьки. Щоб не помилитися, необхідно знати про всі можливі варіанти, переваги і недоліки кожного, враховувати особливості конкретної дитини.

У нашій країні для дітей із порушеннями слуху існують **спеціальні дошкільні заклади та спеціальні групи при загальноосвітніх дитячих садках**. Сурдопедагоги і вихователі цих закладів допомагають малюкам розвиватися відповідно до віку, опановувати словесне мовлення, набувати знань про навколишній світ, навчають їх читати, писати, лічити. Для школярів з порушеннями слуху функціонують спеціальні школи та класи. Такі заклади оснащені спеціальними технічними засобами, що допомагають у навчанні дітей. Проводяться додаткові заняття з розвитку слухового сприйняття, формування вимови та розвитку мовлення.

Останніми десятиліттями у всьому світі дедалі більшої популярності набуває навчання і виховання дітей з порушеннями слуху разом з їхніми ровесниками зі збереженим слухом (**інклюзивне навчання**). Така форма навчання запроваджується і в нашій країні. В інклюзивних закладах надається весь спектр спеціальних послуг, необхідних дитині з порушенням слуху: проводяться додаткові корекційні заняття (безпосередньо в інклюзивному закладі або у місцевому спеціальному закладі), використовується звукопідсилювальна апаратура та технічні засоби, що допомагають опанувати словесне мовлення, педагоги розуміються на особливостях розвитку і навчанні дітей з порушеннями, на методиках, що роблять спільне навчання корисним для всіх дітей. Безперечною перевагою такого навчання є можливість перебувати дитині у звичайному середовищі, спілкуватися з однолітками, незалежно від того, порушений чи збережений їхній слух.

Дитину зі зниженим слухом необхідно посадити попереду, щоб вона мала змогу бачити обличчя педагога і стежити за його артикуляцією, що значно полегшить сприйняття і розуміння того, про що йдеться на уроці, занятті.

Доцільно заздалегідь ознайомлювати дитину з новим матеріалом, щоб у групу дитячого садка або до школи вона приходила вже підготовленою до нового матеріалу, що його педагог пояснюватиме на занятті. Дитину з порушенням слуху треба раніше за інших дітей починати навчити читання й письма, оскільки написане слово сприймається нею краще, ніж почуте.

Нині у багатьох містах нашої країни функціонують Центри допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку, в тому числі дітям з порушеннями слуху («СУ-ВАГ», «Аврора», «ВАБОС» та ін.), деякі з них працюють на базі громадських організацій («Відчуй»).

Концентрація в одному закладі необхідних ресурсів: сучасної діагностичної апаратури, кваліфікованих сурдопедагогів, психоневрологів, логопедів дає змогу провести повне обстеження дитини, своєчасно виявити порушення слухової функції, визначити необхідність і обсяг подальшої психолого-педагогічної роботи та лікування.

Навчання буде успішнішим за умови вчасного слухопротезування, педагогічної корекції, копіткої повсякденної роботи батьків.

Допомога сурдопедагога та підтримка батьків необхідна кожній дитині з порушенням слуху, де б вона не навчалася.

Сурдопедагог, враховуючи особливості кожного дошкільника або школяра, забезпечить ефективну професійну допомогу з розвитку слуху, сприймання і розуміння мовлення оточуючих, власного мовлення, формування правильної звуковимови тощо.

Спеціальну допомогу дитині з порушенням слуху надають у таких закладах, як:

- 1. Спеціальні дитячі садки.*
- 2. Спеціальні групи при загальноосвітніх дитячих садках.*
- 3. Реабілітаційні центри.*
- 4. Заклад інклюзивного навчання.*

Зміст раннього, переддошкільного та дошкільного етапів розвитку представлений у Програмі розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом «Стежки у світ» та Програмі розвитку глухих дітей дошкільного віку.

Як організувати навчання вдома

Сім'я відіграє надзвичайно важливу роль у вихованні дітей, оскільки формування елементарних понять, розвиток розумових здібностей, набуття базових навичок і знань відбувається не лише на спеціальних заняттях у дитячих садках і школах, а й безпосередньо під час спілкування в родині.

У молодшому віці дитина з порушеннями слуху здебільшого недостатньо організована, не вміє гратися, контактувати з іншими дітьми та дорослими.

Першочергове завдання батьків дитини з порушенням слуху — навчити малюка наслідувати дії дорослого, усвідомлювати свої дії, гратися, дотримуючись правил гри.

Коли дитина починає відвідувати дитячий садок, батькам слід уже з перших днів налагодити тісний зв'язок із сурдопедагогами і вихователями, оскільки тільки спільна робота сім'ї та педагогів може забезпечити повноцінний розвиток кожної дитини.

Починається така робота з того, що батьки підтримують удома той режим, що його встановлено в дитячому садку. Нехтування цим може призвести до таких негативних проявів у поведінці дитини, про які розповіла нам мама Катрусі П.

У суботу та неділю, коли Катруся була вдома, вона часто була роздратованою, вередувала, не хотіла самостійно вдягатися, їсти тощо. З'ясувалося, що причина такої поведінки дівчинки — зміна розпорядку дня, до якого звикла Катя в дитячому садку. Батьки пізно ввечері вкладали донечку спати, не завжди забезпечували дитині денний відпочинок.

Бажано, щоб удома в малюка був власний ігровий куточок, в якому знаходяться іграшки, фарби, альбом для малювання тощо. Облаштуовуючи такий куточок, батьки повинні пам'ятати, що справа не в кількості іграшок, а в правильному їх доборі.

У Віті Г. удома дуже багато різних іграшок, але хлопчик ними не грається, тільки розкидає по всій квартирі та постійно ламає. Коли мама чи тато заходять із сином до крамниці, він вимагає, щоб йому купували нові іграшки, і батьки, аби догодити дитині, виконують забаганки. Удома ж хлопчик грається новою іграшкою годину-другу, а потім відкидає її геть і більше ніколи нею не цікавиться.

Щоб інтерес до іграшки не втрачався, а навпаки, зростає, малюка треба навчити виконувати з нею багато різних дій, підказувати йому сюжети нових ігор. Отже, замість великої кількості різноманітних іграшок, досить придбати дві-три звичайні ляльки й різні речі, потрібні для ведення «лялькового господарства» (лялькові меблі, посуд тощо), дитячий конструктор, кілька машинок різного кольору. Проте було б помилкою вважати, що за наявності іграшок дитина сама навчиться самостійно гратися.

Допомогти своїй дитині навчитися гратися мають батьки.

Важливий зв'язок із педагогами дитини, регулярне виконання його завдань, закріплення вивченого і використання вмінь і навичок у повсякденних побутових ситуаціях.

Важливою умовою успішного розвитку дитини з порушенням слуху є постійне спілкування з ним, обговорення побаченого, життєвих ситуацій, вражень та настрою.

Підсумовуючи, перерахуємо ті кроки, що їх необхідно зробити батькам, щоб допомогти розвиватися дитині з порушенням слуху:

Крок 1. У перший місяць життя перевірити слух дитини.

Крок 2. Забезпечити раннє слухопротезування дитини на обидва вухка.

Крок 3. Обрати навчальний заклад, де навчатиметься дитина, де їй надаватиметься спеціальна педагогічна допомога.

Крок 4. Організувати навчальне середовище вдома: постійно розмовляти з дитиною, все називати, коментувати і пояснювати та проводити заняття з розвитку слухового сприйняття, мовлення (словесного, жестового) і формування вимови.

У цьому посібнику ми пропонуємо батькам систему завдань з розвитку словесного мовлення дитини та ознайомлення її з навколишнім світом. Їх можна використовувати в роботі з малюком з порушенням слуху вдома.

МОВЛЕННЯ ДИТИНИ

Розвиваємо слух

Українською важливо навчити дитину користуватися тим слухом, що є. Очікуваним результатом такого навчання буде покращення сприйняття всіх звуків, мовленнєвих та немовленнєвих. Навчання користуватися залишками слуху називають розвитком слухового сприйняття.

Розвиток слухового сприйняття відбувається за такими напрямками:

- 1) визначення того, є звук чи немає;
- 2) визначення того, звідки чується звук (напрямок звучання);
- 3) визначення кількості звучань;
- 4) розрізнення гучного і тихого звучання;
- 5) розрізнення різних немовленнєвих звуків навколишнього світу;
- 6) сприйняття та розрізнення на слух та на слухово-зоровій основі мовленнєвих звуків, складів, слів, словосполучень і коротких речень.

Розвивати слух дитини варто в ігровій формі, застосовуючи різні варіанти вправ. Кожне завдання, в якому використовуються немовленнєві звуки, потрібно розпочинати з показу дитині предметів, що звучать, та демонстрації того, як вони звучать. Наприклад: показати барабан, потім постукати паличками по барабану та дати постукати дитині.

Завдання варто урізноманітнювати використанням нових для дитини предметів та способів виконання завдань (із зав'язаними, заплющеними, закритими долоньками очима тощо).

Мовленнєвий матеріал (звуки, склади, слова, словосполучення, речення), що його надають дитині для сприйняття та розрізнення, має бути знайомий дитині. Це ті звуки, що їх уже вчили з дитиною, слова, що їх використовують у повсякденному житті і значення яких зрозумілі їй.

Виконання завдань зі сприйняття та розрізнення мовленнєвих звуків має специфіку порівняно з роботою з немовленнєвим матеріалом. Під час роботи з розвитку слуху з використанням звуків, складів, слів, словосполучень, речень слід віддавати перевагу одночасному слуховому і зоровому сприйняттю. Тому вправи зі сприймання, впізнавання та розрізнення мовленнєвих звуків радимо виконувати так, щоб дитина не заплющувала очі. Потрібно звертати увагу дитини на обличчя дорослого, показувати як під час промовляння рухаються губи, яке положення займає язик, указувати на відстань між зубами тощо. Промовляти слова потрібно чітко, голосом нормальної сили, без надто демонстративної артикуляції.

Тренування сприймання на слух з допомогою зору допоможе дитині зорієнтуватися у мовленні під час спілкування, враховуючи ситуацію (настрій учасників, місце, мету спілкування тощо) для усвідомлення значення того, про що йдеться.

Важливо правильно підібрати відстань, з якої дитина сприйматиме звуки. Оскільки діти дуже різняться за станом слуху, універсальних рекомендацій щодо відстані від джерела звучання до дитини не може бути. Робочу відстань потрібно встановити на практиці. Дорослий спочатку знаходиться на мінімальній відстані від дитини, потім відходить далі, ще далі. Відстань, з якої дитина сприймає звуки, поступово від заняття до заняття збільшуватиметься. Необхідно враховувати, що відстань до джерела звучання за спиною дитини має бути меншою, ніж збоку та спереду від дитини.

Пропонуємо зразки вправ для роботи за кожним напрямком

1. Дорослий знаходиться за спиною в дитини. У дитини в руці прапорець. Дорослий подає сигнал (дує в дудку,

стукає в барабан, дзвонить дзвіночком, стукає ложкою по каструлі тощо), а дитина, почувши сигнал, піднімає вгору прапорець.

Щоб урізноманітнити заняття, можна запропонувати дитині реагувати на звук плесканням у долоньки, тупанням ніжкою, підняттям кольорової картки, будь-яким рухом або голосовим сигналом, словами: «є» або «немає», «чую» або «не чую».

2. Дитина стоїть у центрі кімнати із зав'язаними (заплющеними) очима. Спереду, ззаду, праворуч і ліворуч знаходяться задіяні у грі члени родини. Учасники гри по черзі подають звукові сигнали (за допомогою музичних іграшок, будь-яких предметів, голосу), а дитина ручкою вказує, звідки чує звук. Якщо у занятті бере участь тільки один дорослий, він може змінювати місцеположення. У такому випадку необхідно стежити, щоб переміщення було тихим і обережним, оскільки дитина може сприйняти вібрацію через підлогу, рух повітря за умови різкого переміщення.

3. Дорослий стукає в барабан (дує в дудку, дає сигнал дзвіночком, промовляє голосний звук тощо) один або багато разів. Потім, коли дитина навчиться рахувати, сигналів дають два, три і т. д. Звуки можна подавати за спиною дитини та з різних боків від неї (якщо заплющені очі). Спочатку вчать визначати: один чи багато разів подавався сигнал, а потім, коли дитина навчиться рахувати, — скільки сигналів прозвучало.

На запитання: «Скільки?» дитина може відповідати, піднімаючи зображення однієї або багатьох фігурок, таблички з написами «один» або «багато» (пізніше — із цифрами), плескаючи у долоньки, тупаючи ніжкою один або кілька разів (пізніше — стільки разів, скільки було звучань), за допомогою слів «один» або «багато» (пізніше — «один», «два» і т. д.).

4. Спочатку дитині демонструють гучне і тихе звучання. Малюк спостерігає за тим, як сигнал подається. Потім

поза полем зору дитини сигнал подають знову: сильний та слабкий по чергово (наприклад: сильно та легко дують у дудку, вдаряють у бубон, вмикають тиху і гучну музику, тихо і гучно промовляють окремі голосні звуки, склади, слова). Гучність звучання добирається відповідно до можливості дитини сприйняти сигнал.

На запитання «Тихо чи гучно?» дитина може відповідати словами, піднімати вгору руку («гучно») або опускати її вниз («тихо»), показувати картку одного з двох кольорів (наприклад: червона картка означає «тихо», а синя — «гучно») або використовувати інші знаки.

5. Дитина знаходиться у центрі кімнати, її оточують стільцями, на яких розкладені барабан, бубон, дудочка, свисток, дзвіночок. Малюк заплющує очі, а дорослий стукає в барабан (дудить у дудочку, дзвенить дзвіночком тощо). Дитина розплющує очі і вказує на той інструмент, який звучав, або/та називає його. Доцільно варіювати різні звучання.

Спочатку для розрізнення добирають три звучання, потім — більше. Потрібно урізноманітнювати звуки, що їх сприйматиме дитина, використовувати якомога більше джерел звуків. Джерелами звуків можуть бути музичні іграшки, справжні музичні інструменти, будь-які предмети побуту, що звучать при постукуванні, голоси людей, тварин у запису тощо. Усі звуки, що їх використовують на заняттях, перед початком вправи варто продемонструвати і переконатися, що дитина розуміє, хто або що може бути їхнім джерелом.

Можна залучити не лише членів родини, а й дітей, з якими малюк товаришує. Учасники розташовуються поза полем зору дитини. Вони по черзі називають ім'я малюка (або добре знайоме слово, словосполучення, коротке речення), а дитина вгадує чий голос почула, показує та називає того, хто говорив.

Для розвитку слуху на немовленнєві сигнали слід виконувати вправи на:

- ✓ розрізнення на слух висоти звучання;
- ✓ розрізнення на слух кількості звучань;

- ✓ розрізнення музичних ритмів;
- ✓ розрізнення голосів тварин та птахів;
- ✓ визначення напрямку звучання;
- ✓ визначення початку та кінця звучання;
- ✓ розрізнення джерел звучання;
- ✓ розрізнення злитих та переривчастих звучань;
- ✓ визначення темпу звучання;
- ✓ визначення сили звучання.

6. *Робота з мовленнєвим матеріалом — найбільший за обсягом та дуже складний розділ роботи з розвитку слухового сприйняття. Вона триває впродовж усього дошкільного періоду, а потім продовжується і в школі. Роботу у цьому напрямі узгоджують та поєднують з роботою з розвитку мовлення та формування правильної вимови. Для слухово-зорового сприймання дитині пропонують той матеріал, що вже вивчався і використовується у повсякденному спілкуванні.*

Використовується такий матеріал: звуки, склади, беззмістовні ритмічні моделі з дотриманням умовної структури на наголосі (та, та-та, та-та-та); слова, словосполучення, речення, прості короткі тексти.

Для розвитку слухового сприйняття на мовленнєвому матеріалі необхідні завдання на:

- ✓ упізнавання та розрізнення голосів;
- ✓ визначення та розрізнення інтонацій;
- ✓ визначення на слухово-зорово-вібраційній основі кількості вимовлених звуків, складів, слів;
- ✓ визначення місцеположення співрозмовника на слух;
- ✓ розрізнення сили, висоти звучання окремих звуків, складів, слів;
- ✓ розрізнення на слухово-зоровій основі складів та слів;
- ✓ визначення темпу промовляння.

Щоб допомогти дитині користуватися залишками слуху, їй потрібно:

- 1) привчити до постійного носіння слухових апаратів;
- 2) використовувати залишки слуху під час повсякденного спілкування;
- 3) розвивати слух на спеціальних заняттях.

Учимо читати

Дітей з порушеннями слуху досить рано починають навчати читати. Це «обхідний шлях»: ускладнене слухове сприйняття промовлених слів замінюється зоровим сприйняттям написаних.

Навчання читання відбувається за спеціальною методикою. Один з методичних підходів у практиці навчання читання називається **глобальним читанням**. Це читання цілими словами. Знадобляться таблички з написами назв іграшок, усіх предметів побуту, меблів, частин приміщення, страв, продуктів тощо — всього, що оточує дитину. Таблички розташовують на предметах (або поруч із ними) і залишають для того, щоб дитина краще їх запам'ятовувала, щоб ними можна було скористатися, коли виникне необхідність.

Під час заняття дитина добирає таблички до іграшок, малюнків із зображенням різних предметів, дій, ознак. У такий спосіб малюк усвідомлює, що все має назви-слова, що вони різняться за довжиною та складом. Спершу дитина запам'ятовує і розрізняє таблички в цілому, глобально, із часом починає вирізняти складові написаного слова — букви, помічає, що в різних словах є однакові букви.

Від глобального читання досить швидко переходять до традиційного, аналітичного. Ті частини слова, що їх важко сприйняти через слух, добре сприймаються у надрукованому вигляді. Таким чином, читання певною мірою замінює ускладнене сприйняття на слух.

Коли дитина вчить букви, таблички також суттєво допомагають. Рекомендуємо знаходити букви, що вивчаються, у табличках; з'ясовувати, у яких словах вони є, у яких вони

знаходяться на початку слова, а у яких — в кінці, у яких — у середині.

Таблички не втрачають своєї цінності і тоді, коли дитина вже навчилася читати. Тепер вони допомагають запам'ятовувати слова.

Корисною є робота з розрізною азбукою. Її застосовують для:

- ✓ знаходження букв;
- ✓ складання складів;
- ✓ складання слів.

Дітей з порушеннями слуху навчають: глобального читання і аналітичного читання.

Учимо правильно вимовляти

Дошкільник з порушенням слуху зазвичай не вимовляє багатьох звуків, що їх у його віці вимовляють інші діти, а деякі звуки вимовляє спотворено або замінює іншими. Це робить незрозумілим мовлення дитини для інших. Саме тому одним з найважливіших напрямів роботи з дитиною є формування правильної вимови звуків.

На перших етапах така робота полягає у підготовці до навчання правильної вимови. Перш ніж почнеться безпосередньо постановка звуків, потрібно попрацювати над диханням, голосом, потренувати мовленнєвий апарат.

Дихання

Говоріння, як відомо, відбувається за допомогою тривалого, «економного» видихання повітря з легенів. У дітей з порушеннями слуху таке видихання потрібно тренувати. Це можна робити в ігровій формі:

- задувати ватну кульку у виготовлені з картону ворота;
- дмухати на пір'їнку (паперового метелика, сніжинку), підвішену на нитці;
- задувати вогник свічки;
- пускати мильні бульбашки;
- надувати гумові повітряні кульки;

- здувати шматочки паперу, ватні або пластмасові кульки зі стола через трубочку;

- протяжно, довго проспівувати голосні звуки, імітуючи політ літака (*у_____!*), здивування (*о_____!*), плач немовляти (*і_____!*), переляк (*а_____!*) та ін.;

- промовляти низку однотипних складів на одному видиху (імітувати гру на барабані — *тататата...*; співи — *лалала...*; ходу — *туптуптуп...* тощо), поступово збільшуючи кількість складів.

Голос

У дітей з порушеннями слуху досить часто спостерігається неправильне голосове оформлення мовлення: тихий, слабкий, різкий та крикливий, надто високий або низький, гугнявий голос. Виправляють порушення голосу фахівці. Батьки можуть допомогти у закріпленні правильного голосоутворення. Тренуванню голосу нормальної сили, висоти і тембру сприяють такі вправи:

- протяжне тривале проспівування голосних звуків, що супроводжується рухами рук (фонетична ритміка). Наприклад: під час вимови *а_____* дитина розводить ручки у сторони; під час вимови *о_____* — піднімає руки вгору над головою і зводить п'ясті для утворення кола; вимовляючи *у_____*, витягує руки вперед, *е_____* — підводить руки вгору і опускає п'ясті на плечі, *и_____* — руки з розкритими долонями піднімає вгору, *і_____* — указівний пальчик піднятий, решта зімкнені в кулачок, гвинтовий рух рук вгору;

- вимовляння низки складів, що супроводжується рухами в ритмі промовляння;

- проспівування голосних звуків з поступовим підсиленням та поступовим зменшенням гучності промовляння;

- гучне вимовляння вигуків типу: *Ой! Ох! Ух!*;

- промовляння слів пошепки;

- сприймання рукою вібрацій гортані під час вимови голосних та дзвінких приголосних звуків (треба покласти одну ручку дитини на її шию у місці голосових зв'язок, а другу — на шию дорослого, щоб порівнювати вібраційні відчуття);

- сприймання рукою вібрацій грудної клітини під час промовляння звуків, складів, слів, словосполучень та речень (треба покласти одну ручку дитини на її грудну клітину, а другу — на грудну клітину дорослого, щоб порівнювати вібраційні відчуття);
- контроль відсутності вібрації крил носа під час протяжного вимовляння голосних звуків (треба покласти вказівний палець однієї руки дитини на крило її носа, а вказівний палець другої руки — на крило носа дорослого, аби контролювати відсутність вібраційних відчуттів).

Мовленнєвий апарат

Щоб навчити дитину вимовляти правильно, уточнити або виправити вимову необхідно її навчити:

- наслідувати рухи мовленнєвих органів;
- добре володіти органами артикуляції;
- розвивати м'язи мовленнєвого апарату.

Для цього спочатку виконують вправи на наслідування різних рухів органів артикуляції: губ, язика, нижньої щелепи, що їх можна побачити.

Такі вправи виконують перед великим дзеркалом, щоб дитина мала змогу спостерігати за рухами дорослого і своїми одночасно та порівнювати їх.

Наведемо приклади таких вправ:

- **«бегемот»**: по черзі закриваємо та відкриваємо рот;
- **«змія»**: висуваємо, а потім ховаємо язик;
- **«дудочка»**: витягуємо губи вперед дудочкою;
- **«усмішка»**: розтягуємо губи в усмішці;
- **«зарядка»**: рухаємо язиком угору-вниз, праворуч-ліворуч;
- **«лопата»**: робимо язик широким;
- **«голочка»**: робимо язик вузьким;
- **«гойдалка»**: торкаємось язиком верхньої, а потім нижньої губи;
- **«чистимо зубки»**: водимо язиком по верхніх та нижніх зубах;
- **«відчиняємо двері»**: змінюємо відстань між зубами;

- **«умиваємося»**: облизуємо верхню, а потім нижню губу;
- **«барабан»**: упираємо кінчик язика у верхні та нижні різці;
- легко закусуємо нижню, а потім верхню губу;
- **«злий песик»**: легко кусаємо язик.

Звуки, склади, слова

Коли дитина навчиться наслідувати дорослого: керувати власним голосом, використовувати подовжений економний видих, опанує основні рухи, можна переходити до роботи над вимовою звуків.

Правильна постановка звуків неможлива без фахової підготовки! Щоб не нашкодити, не намагайтеся робити це самостійно! Послідовність звуків, над вимовою яких працюємо, визначає фазу.

Проте закріпити правильну вимову звуків дуже важко без участі батьків. Щоб привчити дитину вимовляти правильно, необхідно виконувати вправи на вимовляння звуку в різних позиціях:

- ізольовано;
- у різних складах;
- у словах, де звук знаходиться на початку, в кінці, в середині, поруч із різними голосними і приголосними;
- у словосполученнях;
- у реченнях;
- у чистомовках та коротких віршиках.

Не менш важливо слідкувати за вимовою під час повсякденного спілкування, виправляти помилки.

Зауважимо, що робота безпосередньо над вимовою починається лише тоді, коли дитина вже певною мірою навчилася висловлювати свої думки шляхом мовлення. Тобто навчання будується не за принципом звук-слово-речення, а, навпаки, від опанування мовлення до уточнення вимови звуків. Спочатку потрібно, щоб дитина навчилася використовувати (хоча б мінімально) мовлення як засіб спілкування, а потім

починати удосконалювати звуковимову — «ставити» звуки, виправляти недоліки вимовляння. Для цього спочатку працюють над диханням, голосом, артикуляційними рухами.

Інтонації, темп і ритм

Навіть глуха дитина, яка не може сприймати і розрізняти окремі звуки та слова, зазвичай може почути інтонацію мовлення. Необхідно навчити її прислуховуватися до інтонацій, розрізняти їх та розуміти.

Важливо також навчити вираховувати кількість складів у слові та вирізняти наголошений склад.

Пропонуємо кілька завдань, що допоможуть у цьому:

- промовляння у змінному темпі (старий ведмідь іде повільно *туп-туп-туп*, ведмежатко біжить швидко *туп-туп-туп*, мама ведмедиця іде спокійно *туп-туп-туп*);
- зміна сили голосу;
- зміна висоти голосу;
- відтворення ритмів з дотриманням певної сили та швидкості промовляння (простих ритмів: *ТАта, таТА, ТАтата, таТАта*, повторюваних ритмів: *ТАтата-ТАтата-ТАтата, ТАТАтата-ТАТАтата-ТАТАтата, таТАТАта-таТАТАта, таТАТАта* тощо);
- відтворення ритмів слів (туфлі — *ТУті*) та фраз (на вулиці тепло — *таТутатаТето*);
- відтворення інтонації, що нею висловлюють різні почуття: біль, радість, запитання, прохання, засудження, втому тощо.

Від слова до речення

У своєму мовленнєвому розвитку діти проходять усі природні етапи: гуління, лепет, слова-звуконаслідування, слова-речення, фрази. Щоб спілкування розвивалося і дитина поступово переходила від одного етапу до наступного, необхідно поповнювати її словниковий запас.

Слова можна вивчати за допомогою малюнків. Для цього необхідно підібрати набори малюнків за різними темами. Серед них традиційні для дошкільнят: «Іграшки», «Люди», «Одяг», «Продукти харчування і страви», «Посуд», «Меблі»,

«Тварини», «Рослини», «Пори року», «Погода», «Свята» та інші. Пропонуємо кілька видів вправ з використанням малюнків.

1. Перед дитиною розкладають малюнки певної теми. Дитина добирає таблички з підписами до кожного малюнку.

2. Можна також добирати малюнки до табличок.

3. Дитині демонструють малюнок та підпис до нього. Дитина читає підпис та запам'ятовує назву. Потім підпис закривають (або перегортають табличку), дитина називає її по пам'яті, а потім перевіряє, чи правильно запам'ятала слово.

4. Називання малюнків за певною темою у відповідь на запитання дорослого: «Що це?».

5. Добір малюнків до слів, що їх промовляє дорослий. Перед дитиною розкладають малюнки за певною темою. Дорослий пропонує дитині: «Покажи ...». Дитина показує відповідний малюнок.

6. Дитині демонструють кілька малюнків, потім просять заплющити очі або відвернутися. Один малюнок ховають, запитують, чого бракує?

За допомогою малюнків вивчають назви предметів, ознак. Особливу увагу слід приділяти вивченню дієслів. Для цього використовують малюнки, на яких зображені різні дії: «іде», «сидить», «спить», «їсть», «читає», «малює», «ліпить», «гуляє», «грається» тощо. Не всі слова зручно вчити з допомогою малюнків. Багато понять вивчають під час повсякденного спілкування. Таким чином найкраще формуються важливі не лише для мовленнєвого розвитку, а й для виховання особистості поняття: «добре», «погано», «молодець», «гарно», «негарно», «допомогти», «спитати», «попросити», слова вітання і прощання, подяки, прохання та інші.

Зрозуміло, що дитина не з першого разу почне розуміти сказані дорослим слова. Але після кількох повторень під час спілкування малюк почне впізнавати слово та реагувати на нього, а потім намагатиметься промовляти його у схожій ситуації.

Слова — це лише «цеглинки», що з них будують мовлення. Справжнє мовлення з'являється тоді, коли дитина

опановує речення. Спочатку це будуть найпростіші речення з одного слова-вигуку, слова-звуконаслідування, слова-назви тощо. (Наприклад: якщо дитина на запитання дорослого «Хто це?» відповідає: «няв», то це лепетне слово в даній ситуації є реченням. Якщо дитина промовляє: «а-а-а» з колісковою інтонацією, маючи на увазі: «я хочу спати», то це звуконаслідування виконує функцію речення). Від таких найпростіших речень переходять до більш складних, а від речень — до коротких текстів.

ПЕРШІ ЗНАННЯ ПРО ДОВКІЛЛЯ

З перших днів свого життя дитина живе, розвивається, навчається у довкіллі. Довкілля, у широкому розумінні цього слова, — це наша планета Земля, Космос, Всесвіт; у вузькому — конкретне середовище, що оточує дитину безпосередньо (квартира, дім, подвір'я, вулиці тощо).

Завдання батьків — допомогти дитині пізнати довкілля, зробити в ньому перші кроки, навчити малюка спостерігати, любити природу, дбайливо ставитися до самого себе, інших людей, світу речей, вірити у свої сили та здібності.

Заняття з дитиною від народження до 3-х років

На першому році життя головним завданням є надання малюкові різноманітних вражень про довкілля, розвиток уваги до властивостей предметів. У цьому віці дитину вчать стежити за іграшками, що знаходяться в полі зору та переміщуються, брати іграшки різного розміру та форми. До 8–9 місяців дитина лише маніпулює предметами: кидає, постукує, перекладає. Згодом вона опановує дії з предметами: нанизує кільця з великим, а згодом і з маленьким отвором на стрижень, дістає різноманітні предмети з коробки (відерця) та кладе їх назад.

Коли малюкові виповнюється рік, зміст занять розширюється та ускладнюється. З ним уже проводять спеціальні ігри-заняття. Дитину вчать складати різноманітні пірамідки, будувати з кубиків чи конструктора вежі, доріжки, будиночки, машини, ворота, добирати кришки до банок, коробок і пляшок різного розміру та форми тощо.

Особлива увага приділяється розвиткові ігрових дій. Дитину вчать катати іграшку в машині, годувати ляльок, купати, вкладати їх спати, водити за ручку. На третьому році

життя з іграшками інсценуються невеликі сюжети, приміром: «Лялька захворіла», «Мишка їсть» та ін.

Пам'ятайте: необхідно постійно розмовляти з малюком та/чи спілкуватися жестами, коментувати всі свої дії та дії дитини.

З 3-х років передбачається проведення цілеспрямованої роботи з формування в дитини уявлень та знань про довкілля.

Навчання дитини від 3 до 6 років

Починати роботу з формування знань про довкілля слід з ознайомлення дітей з тими предметами, що вони їх бачать щодня: одягом, меблями, посудом, квітами тощо, вказуючи на їх особливості та призначення.

Під час ознайомлення з довкіллям доцільно пропонувати дитині завдання, рівень складності яких відповідає її вікові.

Пам'ятайте: зміст завдань (чого саме навчаємо) визначається не ступенем зниження слуху, а віком дитини.

Методи та засоби навчання дітей з порушеннями слуху є особливими.

У роботі з дітьми з порушеннями слуху засвоєння знань про довкілля здійснюється:

- ✓ у процесі діяльності (наприклад, під час догляду за кімнатними рослинами або миття посуду);
- ✓ з обов'язковим використанням наочності (малюнків, предметів, макетів і т. п.);
- ✓ з постійним поясненням, супроводом мовленням (усним, написаними табличками) та/чи жестовою мовою.

Співвідношення цих засобів залежить від етапу навчання, виду завдання та індивідуальних особливостей дитини.

Пам'ятайте, що, пропонуючи дитині завдання, необхідно:

- ✓ показувати і водночас пояснювати дитині спосіб виконання завдання;

- ✓ пояснюючи завдання, переконатися, що дитина все зрозуміла правильно, за потреби повторити пояснення або перефразувати, використовуючи знайомі слова;
- ✓ у процесі виконання завдання підказувати, допомагати, радити.

З досвіду батьків: однакові за складністю завдання діти з порушеннями слуху виконують по-різному: в одному випадку бездоганно, а в іншому — зовсім неправильно. Причина різних результатів полягає в тому, що в першому випадку демонструвався зразок виконання, який дитина сприймала зором, пояснення подавалося достатньо голосно, знайомими словами, й дитина його добре зрозуміла. У другому випадку дитина не виконала завдання через те, що не чула добре змісту завдання, неправильно його зрозуміла.

Спостерігаємо за природою

Під час прогулянки з дитиною, спілкуючись вдома, по дорозі в садочок, потрібно якомога більше привертати її увагу до різних предметів і явищ, розширювати коло її уявлень, більше розповідати про навколишній світ у доступній формі (відповідно до віку).

Важливо навчити дитину спостерігати. Спостерігаючи, дитина порівнює, зіставляє, знаходить подібне і відмінне. Так, звернувши увагу на те, що листки дерев відрізняються за формою, можна навчити за листям визначати породу дерева. Під час прогулянок слід звертати увагу дитини на колір неба, на те, як світить сонце, як дме вітер, як падає сніг; показати їй характерні ознаки дерев: колір і форму стовбура, розміщення гілок тощо; звертати увагу на те, що вода взимку перетворюється на лід, що восени листя жовтіє; пропонувати знайти найкрасивіше дерево в парку або два однакових дерева та ін. На прогулянці в парку чи в лісі можна запропонувати дитині пригадати, як тут було влітку, нехай вона розкаже, які зміни сталися.

Перед прогулянкою в парк, ліс, сад дайте дитині по листочку з різних дерев і поставте завдання: дізнатися, з якого дерева цей листочок.

Доцільно навчати дитину розповідати про природу у певній послідовності:

- ✓ **погода:** температура повітря (тепло, холодно), вітер (дме вітер, дме холодний вітер), хмарність (хмарно, ясно), опади (іде дощ, сніг);
- ✓ **рослини:** зміни в житті рослин у різні пори року (колір листя, дозрівання плодів, цвітіння);
- ✓ **тварини:** зміни в житті звірів і птахів (поведінка, харчування, приліт і відліт птахів, зимівля тварин, забарвлення хутра в різні пори року тощо);
- ✓ **діяльність людей:** сезонні зміни в діяльності людей, розваги дітей, свята).

Осінь

Після літа настала осінь. Хмарно. Небо сіре. Сонце не світить. Часто йде дощ. Дме холодний вітер. Холодно.

Листя на деревах жовте й червоне. В лісі багато грибів. На полі і городі вирости овочі. В саду дозріли смачні фрукти.

Тварини готуються до зими. Заховалися комахи. Звірі запасують їжу. Готують до холодів свої домівки. Птахи відлітають у вирій.

На полі і городі збирають овочі.

Спеціальні вправи допоможуть вам навчити дитину відповідати на запитання, повторювати за дорослим, а потім самостійно складати розповідь.

1. Розкажи, яка сьогодні погода. Добери правильне речення.

Сьогодні тепло. Сьогодні холодно. Ясно. Хмарно. Небо сіре. Небо голубе. Сонце світить. Сонце не світить. Іде дощ. Дощ не йде. Падає сніг.

2. Прочитай та доповни речення про осінь.

Настала ... . Мало світить ... . Іде ... . Стало жовтим і червоним ... . Відлітають у вирій ... . На полі і городі збирають ... . (дощ, сонце, листя, овочі, осінь, птахи).

Доцільно обрати для постійних спостережень певний куточок природи (місце на подвір'ї, лісову галявину тощо)

і приходити туди і восени, і взимку, і навесні. Можна обрати для спостережень певне дерево, наприклад, берізку (восени листя на берізці жовте; взимку листя немає, берізка вся в снігу; навесні набухають бруньки, з'являється листя).

За допомогою запитань дорослий спонукає дитину уважно придивлятися до змін у природі та певних залежностей, активізує її уяву, фантазію (наприклад: Що ти помітив у природі не таким, як було вчора? Де вже з'явилися перші ознаки осені (зими, весни)? Як змінилася берізка?).

1. *«Діти часто ходили в ліс. Одного разу Оленка назбирала повний кошик білих грибів. Потім допомагала братику шукати гриби. Діти довго гуляли в лісі». Про яку пору року йдеться? Чому ти так вирішив?*

2. *Якщо дме холодний вітер, то яка буде погода? (Холодна).*

3. *Коли на небі хмари, то що буде? (Дощ).*

4. *Якщо діти купаються в річці, то яка це пора року? (Літо).*

5. *Яка відмінність між літнім дощем і осіннім?*

6. *Улітку йде ... дощ. Восени йде ... дощ. (Теплий, холодний.)*

7. *Запам'ятай пари слів. Пригадай за першим словом його пару.*

Зима — сніг. Весна — квіти. Літо — сонце. Осінь — дощ.

Книжки з малюнками

Особливу увагу слід приділяти читанню книжок. Книжки з яскравими малюнками людей, тварин, рослин та розповіді дорослих про зображене розширюють уявлення дітей про навколишній світ. Діти запам'ятовують побачене, якщо все це викликає певні емоції, переживання.

Якщо дитина не відвідує дитячий садок, скористайтеся програмами навчання дітей у дошкільному навчальному закладі для дітей з порушеннями слуху, щоб зорієнтуватися у вимогах до мовленнєвого розвитку дитини, спланувати заняття.

Яким чином виявити у дітей наявні знання

Пропонуємо окремі прийоми перевірки рівня знань у дітей з порушеннями слуху дошкільного віку.

Самостійна розповідь дитиною про предмети та явища в словесній (усній, письмовій, тактильній) чи жестовій формі. У такий спосіб можна отримати загальні уявлення про те, які знання наявні, як вони засвоєні дитиною та у якій формі вона може самостійно їх презентувати.

Виявлення знань за допомогою запитань. Різноманітні запитання спрямовуються на те, щоб допомогти дитині відтворити знання про предмети та явища. Таким чином можна достатньо точно визначити повноту та якість знань.

Малювання предметів та явищ. Щоб рівень володіння мовленням не впливав на перевірку знань, дитина може малювати на задану чи довільну тему. Аналіз змісту малюнків дає змогу виявити обсяг знань дитини про довкілля.

Виконання дитиною різних видів практичної діяльності (виготовлення аплікацій, ліплення тощо).

Систематичне спостереження за дитиною під час занять, гри з метою виявлення її активності, рівня необхідної допомоги, вміння скористатися наданою допомогою.

Систематичне оцінювання. Увага звертається на те, як збільшився обсяг знань про предмети та явища, мовленнєвий запас. Поєднання різноманітних прийомів перевірки дає змогу найповніше визначити рівень знань дитини.

Щоденні заняття, спрямовані на соціальний розвиток

Пропонуємо технології, запропоновані у poradнику для батьків дошкільників «Листи про виховання дітей з порушеннями слуху», створеному колективом співробітників Клініки імені Джона Рейсі, м. Лос-Анджелес, США (центр реабілітації глухих дітей дошкільного віку, навчання їх батьків) під керівництвом Е. Л. Ловелла і С. Мейер.

Усі ми практично кожного дня ходимо до магазину за продуктами, зазвичай це скоріше обов'язок, ніж приємне заняття для вас і дитини. Автори пропонують перетворити

похід за продуктами на цікаву та, що важливо, корисну для розвитку дитини подію, скориставшись деякими порадами.

«Ходімо до магазину за продуктами!»

Мета: навчити дитину правилам поведінки в магазині, звичайним мовленнєвим висловлюванням, що пов'язані з відвідуванням продуктового магазину.

Що потрібно підготувати: список продуктів, що ви їх плануєте купити. Він складатиметься зі слів та ілюстрацій цих продуктів або окремого набору малюнків (можна використати етикетки з коробок, банок; власноруч виконати малюнки; вирізати фотографії з журналів, газет; роздрукувати з Інтернету).

Поради: попередньо слід переглянути з дитиною малюнки; запланувати похід до магазину у зручний час, коли ви не обмежені іншими терміновими справами.

Послідовність проведення:

1. Оберіть зручний для вас і дитини час, щоб похід до магазину став приємною прогулянкою.

2. Сплануйте, що ви хочете купити. Доберіть малюнки та покажіть їх дитині. Порадьтеся, наприклад, спитавши:

Чи нам потрібен сир до сніданку?

3. Використовуючи малюнки, розмовляйте з дитиною про продукти, що плануєте їх купити. Можна сказати:

Ходімо до магазину.

Нам потрібно купити продукти.

Купимо яблука.

Потрібен сир до сніданку.

Хоча б один із продуктів має бути улюбленим для дитини, тоді вона із задоволенням сприйматиме походи до продуктового магазину.

4. У магазині запропонуйте дитині сидіти у спеціальному візку для продуктів. Нехай малюк тримає в руці список (малюнки) продуктів, що їх потрібно купити (якщо ви добре орієнтуєтесь у відділах магазину, можна розташувати малюнки згідно зі шляхом, яким ви будете рухатися). Дитина

може допомагати знаходити продукти під час пересування між рядами полиць.

5. Коли берете продукт з полиці, кажіть дитині його назву та покажіть відповідні малюнок і слово. Говоріть про колір, кількість продуктів, що купили:

Нам потрібно два кілограми цукру.

Яблука червоні.

Тут молоко.

Купимо десяток яєць.

О, саме тут знаходяться тістечка.

Можна сказати, що ці цукерки призначені для бабусі, а морозиво — для братика.

6. Заохочуйте дитину допомагати вам шукати різні продукти (будете здивовані, як легко дитина почне впізнавати продукти, що ви зазвичай купуєте).

7. Дозвольте дитині допомагати вам нести продукти додому.

Ромчику, чи можеш нести серветки?

Мама понесе пакет.

Усі продукти занесемо додому.

8. Дитина також може допомагати вам розпаковувати продукти і розкладати їх по місцях (це дає можливість знову говорити про куплені продукти).

9. Потім ще раз перегляньте разом з дитиною список продуктів (малюнки), поговоріть про всі покупки і про те, як ви їх використовуватимете.

Також радимо:

1. Брати дитину до інших магазинів. Наприклад, до квіткового магазину, щоб купити квіти і посадити їх у саду або купити букет до дня народження бабусі, виховательки.

2. Робити разом покупки у продуктовому магазині для урочистої події.

3. Зробити власноруч книжку популярних продуктів та інших товарів, використовуючи слова та малюнки (фотографії).

4. Заохочувати дитину до гри «в магазин». Надати малюнкові пусті ємності від продуктів, безпечні упаковки тощо. До гри можна залучати родичів або друзів і виконувати по черзі роль «продавця» і «покупця».

5. Створити власноруч книжку з оповіданням про відвідування магазину з малюнками і типовими висловлюваннями:

Мама і Аня ходили до магазину.

Ромчик сидів у візочку.

Ми купили сир, апельсиновий сік і тістечка.

На наступних етапах удосконалюйте навички і мовлення дитини:

1. Поступово, коли дитина знатиме правила покупки продуктів у магазині, доцільно збільшити перелік продуктів.

2. Можна на аркуші паперу «забути» написати якийсь продукт, що ви його зазвичай купуєте. Запитайте в дитини: «Що ми ще маємо купити?». Дозвольте їй порівняти малюнки з покупками, що лежать у кошику.

3. Складаючи перелік продуктів або знаходячись у магазині, запитуйте дитину:

Що ми маємо купити?

Де знаходяться апельсини?

Скільки нам потрібно купити молока?

Які ти любиш апельсини?

4. Заохочуйте дитину допомагати вам складати перелік продуктів.

Що ми маємо купити?

Що потрібно купити для собаки?

Історії в малюнках,

що стосуються пережитого дитиною

Наступна форма роботи — *складання історії в малюнках про події, пережиті дитиною*. Малюнки допомагають у поясненні слів та ситуацій, створюють можливість пригадати минулі події, допомагають дитині очікувати події, що

мають відбутися. Малюнки (фотографії, ескізи) про минулі події із життя дитини і родини можуть скласти зміст «книжок», що ви їх створюєте з дитиною вдома, і далі використовуватимуться для соціального та мовленнєвого розвитку дитини. Книжки у малюнках про різні події дають дитині можливість слухати розповіді; соціальні знання та мовленнєві конструкції «виникають» із справжнього досвіду. Такі розповіді для дитини дуже важливі, тому що вона була в них головною дійовою особою. Під малюнками можна записати короткі речення (навіть якщо спочатку дитина не зможе їх прочитати, вона сприйматиме текст, що покращить результати в майбутньому).

Жодна з куплених книжок не матиме такого значення для дитини, як та, що містить події, які пережила вона сама. Доцільно створити багато таких книжок-щоденників і зберігати їх, поклавши у легкодоступному для дитини місці, щоб будь-якої хвилини вона могла їх дістати. З практичного досвіду: дитина часто заглядатиме в них, а можливо, навіть захоче пояснити їхній зміст молодшому братику або сестрі.

Поради авторів методу до підготовки та виготовлення книжок з історіями життя дитини.

Оповідання в малюнках дозволять вам розповідати про різні події, що відбулися або очікуються. Усі діти люблять книжки з малюнками, з ними можна вигадати цілі історії. Книжки, зроблені вами, матимуть для дитини особливе значення. Історії в малюнках на тему пережитого прискорюють мовленнєвий розвиток і розширюють словниковий запас дитини.

1. Збирайте малюнки (фотографії) місць, що ви їх часто відвідуєте разом з дитиною: магазину, квартири бабусі, ринку, парку, дитячого майданчика тощо. Використовуйте їх у роботі зі своєю дитиною.

2. Малюйте, щоб допомогти дитині розібратися зі стресовими, неприємними для неї ситуаціями.

3. Використовуйте малюнки, щоб допомогти дитині очікувати на майбутні події (підготовка до відвідування лікаря, театру тощо).

4. Майте олівець і папір завжди під рукою і виконуйте ескізи, розмовляючи з дитиною.

5. Пишіть друкованими буквами короткі речення або висловлювання під малюнками.

6. Збирайте фотографії знайомих дитині осіб — родичів, сусідів, продавця, лікаря тощо. Використовуйте такі фотографії у роботі зі своєю дитиною.

7. Збирайте малюнки, зображення улюблених тварин своєї дитини; інших тварин, які зацікавили дитину.

8. Збирайте зображення улюблених видів діяльності дитини — ігри з м'ячем, плавання, катання на велосипеді, ковзанах тощо.

9. Використовуйте малюнки і фотографії після якоїсь події, щоб допомогти дитині пригадати її.

10. Зробіть кілька книжок з малюнками за категоріями, наприклад: їжа, предмети одягу; все, що рухається, тощо.

11. Виконайте альбом з фотографіями своєї дитини, де відображено її розвиток і успіхи.

12. Зробіть книжку про події, пережиті дитиною.

ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Серед педагогів масових освітніх закладів традиційно існує думка, що дитину з порушенням слуху слід навчати у спеціальному закладі. Однак зарубіжний і вітчизняний практичний досвід свідчить про непоодинокі випадки успішного навчання глухих дітей і дітей зі зниженим слухом у масових загальноосвітніх закладах серед однолітків, якічують. Наразі й батьки дітей з порушеннями слуху дедалі частіше висловлюються на користь інклюзивного навчання.

Відтак, на сьогодні в масових освітніх закладах навчається чимало дітей з порушеннями слуху, і вчителю важливо якнайбільше знати про особливості цих учнів, про своєрідність розвитку їхнього мовлення, усвідомлювати труднощі, з якими така дитина стикається в житті, розуміти, чим вони зумовлені, мати змогу допомогти учневі їх подолати.

До початку шкільного навчання всі діти підходять з різним рівнем загального і мовленнєвого розвитку. Ці відмінності визначаються не лише індивідуальними особливостями дитини, рисами її особистості, а й станом слухової функції, початком корекційної роботи, її адекватністю та ефективністю, наявністю додаткових відхилень у розвитку тощо.

На момент досягнення дитиною з порушеннями слуху семирічного віку вона може бути підготовленою до навчання у масовій школі. Серед таких дітей: діти з незначним зниженням слуху, які із труднощами сприймають шепітне мовлення (до школи відвідували масовий дитячий садок або виховувалися вдома); діти, які незалежно від ступеня зниження слуху, внаслідок ранньої систематичної корекційної роботи добре розмовляють, не відчують значних трудно-

щів у спілкуванні з людьми, вміють читати і пишуть друкованими літерами (в дошкільний період могли виховуватися як удома, так і в спеціальному дитячому садку); діти, які втратили слух у віці 5–6 років (або пізніше) і їхнє усне мовлення практично не відрізняється ні за структурою, ні за звучанням від мовлення однолітків, якічують, оскільки воно формувалося на повноцінній слуховій основі. Усі ці діти можуть навчатися в інклюзивних навчальних закладах за умов систематичної допомоги з боку сурдопедагога та активної участі в корекційній роботі батьків.

Специфіка роботи з дітьми, які мають порушення слуху

Педагогові, який працює з дітьми з порушеннями слуху, слід використовувати у своїй роботі сучасні підходи, методики, прийоми, технології, що підвищуватимуть ефективність як викладання матеріалу, так і опанування його учнями. Індивідуалізація навчання для дітей з порушеннями слуху традиційно враховує ступінь втрати слуху, рівень розвитку мовлення тощо. Водночас часто не беруться до уваги інші важливі особливості дитини.

Нагадаймо, що діти з порушеннями слуху (навіть з високим рівнем мовленнєвого розвитку) стикаються зі значними труднощами опанування мовлення, з якими не в змозі впоратися самостійно, без спеціальних корекційних занять і відповідного супроводу. В умовах інклюзивного навчання фахівцям (вчителям-дефектологам, сурдопедагогам) необхідно постійно надавати корекційну допомогу такій дитині. Форма цієї допомоги залежить від того, наскільки далеко від масової школи і місця проживання родини знаходиться заклад, співробітники якого могли б надавати необхідну допомогу дитині і консультувати вихователів, учителів і батьків (сурдологічний кабінет, спеціальний дитячий садок і школа для дітей з порушеннями слуху). Заняття сурдопедагога з дитиною можуть проводитися систематично (один-два рази на тиждень) або епізодично (в канікулярний час упродовж одного-двох тижнів). Важливо, щоб корекційний педагог постійно контактував з масовим закладом, відвідував уроки у школі, знав, з якими труднощами стикається педа-

гогічний колектив під час навчання дитини, і допомагав їх подолати.

Наявність у класі такої дитини потребує особливого ставлення до неї з боку педагога під час заняття. Наприклад: не слід повертатися спиною до учня під час усних пояснень, потрібно намагатися контролювати розуміння дитиною завдань та інструкцій щодо їх виконання; необхідно продумати, де посадити дитину з порушеним слухом, щоб вона могла бачити не лише педагога і дошку, а й більшість дітей класу тощо.

Діти з порушеним слухом у масовому закладі традиційно користуються індивідуальними слуховими апаратами, що допомагають їм сприймати мовлення співрозмовника. Люди, якічують, часто вважають, що індивідуальний слуховий апарат допомагає особі з порушенням слуху стати такою самою, як вони. Це можливо лише за незначного зниження слуху. У випадках значного зниження слуху розбірливе сприйняття мовлення співрозмовника досягається лише на слухово-зоровій основі, тобто за активної одночасної роботи органів слуху і зору.

На уроці

Коли вперше пропонується новий вид роботи і дитина з порушенням слуху не зрозуміла, що треба робити, педагог (якщо в нього обмаль часу, аби повторювати пояснення) може дати їй змогу самостійно розібратися в завданні, спостерігаючи за тим, як виконують цей вид роботи інші діти. У цій ситуації дитину з порушеним слухом не можна викликати для відповіді першою.

У школі учневі з порушеним слухом часто пропонують виконувати письмову самостійну роботу в той час, коли клас працює усно. Така практика має три наслідки: дитина «випадає» з певного виду роботи і може навіть не знати, чим займалися в цей час однокласники; вона не вдосконалює своїх умінь і навичок у фронтальній усній роботі; поступово вчителю доводиться дедалі частіше створювати для учня з порушенням слуху «особливі» умови. Усе це може призвести до того, що він не зможе навчатися у класі, як усі, отже,

втратиться сенс його навчання в масовій школі і сама суть інклюзивного навчання.

На уроках мови поряд з традиційними завданнями мають вирішуватися і завдання власне корекційної спрямованості. Насамперед, на уроках можна працювати над граматичною правильністю мовлення. Слід певним чином змінити звичайні мовні вправи, що учні їх виконують за підручником. Наприклад, якщо у вправі пропонується підкреслити у реченнях іменники в давальному відмінку, то для учня з порушенням слуху це завдання краще трансформувати таким чином: вписати з тексту словосполучення «дієслово + іменник у давальному відмінку»; придумати нові словосполучення з підкресленими іменниками; вибрати дієслова при іменниках у давальному відмінку і придумати з ними нові словосполучення з іменниками в інших відмінках тощо. Такі зміни корисні для учня з порушенням слуху, оскільки в нього ще не усталилися конструкції з давальним відмінком, не склався стереотип граматичної сполучуваності слів. Щоб стереотип став міцним, потрібен час. Тому впродовж перших років навчання вчитель має змінювати або доповнювати інструкції до вправ з підручника саме під таким кутом зору (зрозуміло, якщо дозволяє матеріал). Учень може виконувати ці завдання як у класі, так і вдома.

Загалом рекомендації для уроків мови можна узагальнити таким чином: молодшого школяра недоцільно переважувати формально-мовними вправами (пошуки орфограм у словах, граматичний розбір за членами речень і частинами мови, вивчення правил, підкреслення готових слів або морфем у слові та ін.); учитель має спонукати таку дитину якнайбільше тренуватися у складанні словосполучень, речень, коротких текстів у межах теми за допомогою індивідуальних завдань. Це сприятиме впорядкуванню, коригуванню і закріпленню у школяра зі зниженим слухом навичок граматично правильного мовлення. Без міцного мовного підґрунтя виконання багатьох вправ з підручника може перетворитися на малопродуктивне механічне заняття.

На уроках мови, не відступаючи від програми, вчитель має приділяти увагу корекції звуко-буквеного складу слів у таких дітей. Підручник надає для цього достатні можли-

вості. Треба лише знати, які помилки найчастіше робить на письмі учень, і постійно давати йому відповідні завдання.

Зупинимось на тому, як діти з порушеннями слуху можуть працювати під час традиційних для уроків мови видах робіт: написання диктантів і переказів. Якщо дитина через стан слуху неспроможна сприймати текст, що диктується, її краще звільнити від загального диктанту, запропонувавши на цей час якесь інше завдання. У деяких випадках для такого учня можна провести диктант окремо, після уроків, забезпечивши комфортні умови сприйняття тексту, що диктується, на слухово-зоровій основі. Сам текст, можливо, доведеться дещо адаптувати.

Діти, які чують досить добре, можуть писати диктант разом з усіма, але їх необхідно певним чином підготувати. По-перше, дитина заздалегідь має знати тему диктанту, тоді їй буде легше орієнтуватися у змісті мовного потоку на слухово-зоровій основі. По-друге, дитину треба ознайомити з важкими для неї за звуко-буквеним складом словами, значенням і граматичним оформленням словосполучень (але не з тими, де є орфограма, що перевіряється в диктанті). У роботі над помилками учень уже зможе активно брати участь нарівні з усіма: письмовий текст лежить перед ним, і його легко корегувати.

Дітям з розладами слуху треба дати текст переказу для одноразового читання «про себе». Потім вони слухатимуть його вдруге, разом з усіма. Або принаймні досить докладно ознайомити дитину з темою переказу. Слова в тексті переказу, що, за припущенням вчителя, учень може не знати, пояснюються заздалегідь. Особливо слід зупинитися на ключових словах, що утворюють змістове ядро тексту. Так само напередодні можна ознайомити дитину з найскладнішими граматичними конструкціями тексту. Якщо дитина має труднощі вже під час письмового переказу, рекомендується дати їй попередньо підготовлені запитання до тексту.

На уроках читання робота з учнями з порушеннями слуху теж має бути досить гнучкою. Така дитина не завжди може одразу продуктивно «увійти» в роботу над літературним твором, особливо над великим за обсягом твором. У неї виникають як мовні проблеми (незрозумілі слова і грама-

тичні конструкції), так і проблеми щодо розуміння змісту окремих частин тексту, діалогів, описів тощо.

Щоб уникнути цих труднощів на уроці, дитині треба забезпечити випереджувальну підготовку вдома. Однак розбирати за підручником оповідання з допомогою батьків напередодні уроку навряд чи доцільно, оскільки в школі вона нудьгуватиме. Корисно читати в яскравих ілюстрованих книжках казки, вірші, оповідання, що потім зустрінуться в підручнику.

Учитель має пам'ятати, що не можна зводити роботу з такою дитиною до послівного тлумачення тексту. Дитину треба вчити контекстного розуміння, коли вона вловлює загальний зміст не стільки з окремих слів, скільки з їхніх зв'язків один з одним, з їх повторення в наступних реченнях.

На уроках математики для дітей з порушеннями слуху традиційно складним є розуміння словесної умови задачі. Яким чином допомогти дитині? Не треба розбирати і розв'язувати задачу заздалегідь. Дитина це робитиме на уроці разом з усіма. А от перевірити, як вона розуміє ситуацію, описану в задачі (не математичну, а життєву) іноді необхідно. Вона може не зрозуміти саме «життєвого» змісту тексту і тому неправильно розв'язувати задачу. Досить часто дитині доводиться стикатися з текстом задачі, у якому є неповні речення з пропущеними членами. У цьому випадку теж спочатку треба переконатися, чи все дитині зрозуміло в такому тексті.

Особливо слід звернути увагу на слова і словосполучення задачі, що несуть математичне навантаження (дали по..., роздали кожному, більше на..., менше на... та ін.). Ці поняття досить складні, тому краще почати їх опрацювання учнем до того, як весь клас розпочне розв'язування відповідних текстових задач. Опрацювати їх доцільно не шляхом випереджального розв'язування, а за допомогою наочних вправ.

Варто попередити ще про одну небезпеку. Діти дуже швидко пристосовуються розв'язувати задачі, навіть не вчитуючись у текст умови: «залишилося» — значить, відняти, «усього» — значить, додати. Щоб дитина не спиралася на зовнішні орієнтири, а училася вникати в текст, слід варіюва-

ти умови типових задач і пропонувати формулювання, коли, наприклад, за наявності слова «залишилося» при розв'язанні передбачається додавання.

Адаптація в колективі

Звісно, і навчати дитину з порушеним слухом разом з дітьми, якічують, складно, і їй самій навчатися непросто. Від того, як ставиться педагогічний колектив закладу до появи дитини з порушенням слуху, залежить її подальша доля та успішність навчання. Основну роль у її адаптації до життя в колективі дітей, якічують, відіграє вихователь/вчитель. Він має знати особливості такої дитини і володіти певними спеціальними прийомами, що полегшують дитині спілкування і процес навчання.

Педагог має допомогти дитині освоїтися в колективі дітей, якічують, спробувати подружити його з однолітками. Наявність у класі товариша, який не чує, підштовхує дітей з типовим розвитком сприймати його як рівного, допомагати йому, не принижуючи. Проте важливо уникати гіперопіки: не допомагати там, де глуха дитина може і має впоратися сама.

БАТЬКИ – ПОМІЧНИКИ ПЕДАГОГА

Для успішної реалізації програми розвитку надзвичайно важлива ефективна *співпраця педагогів та родин* дітей з порушеннями слуху.

Сучасна освітня філософія, зорієнтована на особистість дитини, ґрунтується на положенні, що *батьки — її перші й головні вчителі*. Дедалі більше педагогів з повагою ставляться до навчального процесу, що відбувається вдома, і будують свою роботу, враховуючи інтереси дітей та їхніх родин. У процесі навчання вихованців з особливими потребами, порушеннями слуху зокрема, важливо враховувати інтереси, пріоритети й турботи сім'ї дитини, працювати з батьками в одній команді.

Інклюзивне навчання дитини з порушеннями слуху неможливе без активної повсякденної участі у цьому процесі батьків. Саме на них покладається відповідальність за ефективність корекційних занять з дитиною вдома з наступним контролем фахівця (корекційного педагога, сурдопедагога); постійний контроль щодо засвоєння навчальної програми і надання, у разі потреби, допомоги дитині. Надзвичайно важливо, щоб між батьками і педагогами склалися довірливі стосунки, щоб батьки мали за обов'язок виконувати вимоги освітнього закладу. За певних непорозумінь слід приймати компромісне рішення (під час спільного обговорення за участі корекційного педагога, фахівців, які рекомендували дитину, сурдопедагога, психолога та ін.).

При виборі місця навчання (спеціальний або масовий заклад) варто враховувати психологічну готовність і бажання самої дитини навчатися разом із ровесниками, якічують.

Таким чином, вирішення питання про інклюзивне навчання в кожному окремому випадку потребує попереднього урахування багатьох чинників у комплексі: різнобічну готовність дитини до навчання у школі та її бажання; можливість організації спеціальної корекційної допомоги; згода масового закладу прийняти на навчання дитину з порушеним слухом; реальні можливості родини надавати дитині постійну необхідну допомогу. Масовий заклад, приймаючи дитину з порушеним слухом, має бути готовим розділити відповідальність за долю, навчання і виховання дитини з її батьками, з фахівцями, які рекомендували для неї інклюзивне навчання, з корекційними педагогами, котрі надають їй допомогу. Отже, навчання в масовій школі дітей з порушеннями слуху — це складний, копіткий процес, що вимагає від педагогів і батьків не лише терпіння і любові до дитини, а й відповідних спеціальних знань.

Успіх — це важливо

Навіть найменший результат дає дитині відчуття успіху, задоволення і стимулює до подальшої діяльності. Відсутність успіху засмучує, викликає незадоволеність, через що дитина втрачає інтерес до спілкування, гри, будь-якої діяльності, стає пасивною.

Не слід підкреслювати негативні моменти, необхідно акцентувати увагу на тому, що вийшло правильно.

Спільна робота дуже важлива не лише для дитини, а й для батьків. Заняття дають змогу мамі і татові, особливо на перших етапах роботи, побачити свого малюка по-новому, зрозуміти, що він багато чого може, що він розвивається, прогресує, вчиться.

Будьте впевнені, щоденна копітка праця разом з дитиною допоможе реалізувати її інтелектуальний потенціал, розвинути вроджені здібності.

Те, що вона сьогодні робить разом із дорослим, завтра вже зможе виконати самотійно.

Дитинство — найважливіший період у житті людини. Щастя, благополуччя, спокій батьків у майбутньому залежатиме від того, якою виросте їхня дитина. Тож інвестиції (уваги, часу, терпіння), вкладені в дитину сьогодні, обов'язково повернуться родині сторицею: успіхами дитини у школі та університеті, самореалізацією на робочому місці і в особистому житті, вашим почуттям гордості за власну дитину.

Серія «Інклюзивне навчання»
Навчально-методичне видання

Литовченко Світлана Віталіївна
Жук Валентина Володимирівна
Федоренко Оксана Филімонівна
Таранченко Оксана Миколаївна

Дитина з порушенням слуху

Головний редактор *Ю. Єрмоєнко*
Відповідальний редактор *А. Литовченко*
Художній редактор *О. Демченко*
Технічний редактор *В. Мельник*

КН881004У. Підписано до друку 12.04.2018
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 4,55
Наклад 3000 прим. Зам. № 19/05/4

ТОВ Видавництво «Ранок».
Свідоцтво ДК №5215 від 22.09. 2016
61071, м. Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135

З питань реалізації звертатися:
м. Харків, тел.: (057) 727-70-80
e-mail: commerce@ranok.com.ua

Інтернет-магазин: www.ranok.com.ua
Тел.: (057) 727-70-90, (067) 546-53-73,
e-mail: pochta@ranok.com.ua,
61051, м. Харків, вул. Котельниківська, 5

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи
№ 602-123-20-1/27191 від 23.08.2017 р.

Надруковано ТОВ «СТЕАМ». м. Харків, вул. Гольдбергівська, 63
тел. 050-323-60-22, 095-972-38-19
e-mail: steam.printinghouse@gmail.com
<https://steam.kh.ua>